

Глагол *казаць* и его форма *кажучы* активно употребляется в составе образований фразеологического характера. Во всех устойчивых сочетаниях семантика глагола *казаць* или деепричастия *кажучы* соотносима с семантикой глагола *гаварыць*. Лексема *сказаць* возможна лишь во фразеологизме *на праўдзе кажучы (праўду кажучы) – на праўдзе сказаць (праўду сказаць)*.

Все устойчивые сочетания белорусского глагола *казаць* имеют русские аналоги, как семантические, так и структурные. Специфичными представляются два фразеологизма. Первый – *казань казаць* – имеет значение «гаварыць доўга і надакучліва» и синонимы *малебны правіць, таўчы адно, жуйку жаваць* (в русском языке – *жевать жвачку*). Второй – *няўрокам кажучы* – употребляется в значении «каб не сурочыць, каб гэтак і засталася, не змянілася»; в контексте он может быть заменен сочетаниями *не тут кажучы, не пры нас казана, не ў вашай (не ў гэтай) хаце спамінаючы, не пра нас (вас) кажучы*. В русском языке для выражения опасения, вероятности чего-либо неприятного, нежелательного используется идиома *не ровен час*.

Заклучение. Существование фразеологических аналогов является следствием генетического родства, а наличие специфических устойчивых сочетаний и фразеологических лакун определяет своеобразие русского и белорусского языков.

Сходство лексической и фразеологической систем русского и белорусского языков обусловлено общим происхождением, достаточной социокультурной общностью. Однако каждый язык прошел свой путь развития, поэтому сопоставительный анализ единиц различных языковых уровней по-прежнему остается актуальным и позволит решить ряд проблем практического характера, возникающих в условиях устойчивого билингвизма [2].

1. Беларуская-рускі слоўнік (у трох тамах) : больш за 110 000 слоў / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2012. – 1071 с.

2. Горегляд, Е.Н. Фразеологические маркеры речевого действия в белорусском и русском языках / Е.Н. Горегляд // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце: матэрыялы III Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, Віцебск, 20-21 лістапада 2019 г. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2019. – С. 33-37. – URL : <https://rep.vsu.by/handle/123456789/19183> – Дата доступа : 19.01.2025.

3. Киселев, И.А. Русско-белорусский фразеологический словарь / И.А. Киселев. – Мн.: Народная асвета, 1991. – 192 с.

4. Русско-белорусский словарь (в 2-х томах). – Мн.: БелСЭ: Т.1. – 1991. – 672 с.; Т.2. – 1991. – 619 с.

5. Словарь русского языка (в 4-х томах). – М.: Русский язык: Т.1. – 1985. – 696 с.; Т.2. – 1986. – 736 с.; Т.3. – 1987. – 752 с.; Т.4. – 1988. – 800 с.

6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (у 5-ці тамах, 6-ці кнігах). – Мн.: БелСЭ: Т.1. – 1977. – 608 с.; Т.2. – 1978. – 768 с.; Т.3. – 1979. – 672 с.; Т.4. – 1980. – 768 с.; Т.5. – Кн.1. – 1983. – 663 с.; Т.5. – Кн.2. – 1984. – 608 с.

7. Фёдоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка / А. И. Фёдоров. – М.: Астрель, 2008. – 878 с.

ПАШЫРЭННЕ ДЫАЛЕКТНЫХ НАЙМЕННЯЎ КРАСНАПЁРКІ Ў БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Т.А. Грачыха
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Духоўнай спадчынай беларускага народа з’яўляецца дыялектная мова. Яна захавала лексіку разнастайных тэматычных груп, у тым ліку заалагічную, у склад якой уваходзяць найменні рыб. У беларускіх народных гаворках пашыраны як навуковыя намінацыі ў абазначэнні прадстаўнікоў іхтыяфаўны, так і адпаведныя ім дыялектныя эквіваленты, якія характарызуюцца моўнымі адрозненнямі на лексічным, фанетычным, словаўтваральным, семантычным узроўнях. Вывучэнне дыялектных супрацьстаўленых адрозненняў розных тэматычных пластоў лексікі – актуальная задача мовазнаўства.

Мэтай нашага даследавання з’яўляецца вызначэнне моўных асаблівасцей намінацый краснапёркі ў беларускіх гаворках.

Матэрыял і метады. Крыніцай для даследавання супрацьстаўленых адрозненняў найменняў краснапёркі на тэрыторыі Беларусі паслужыў фактычны матэрыял, сабраны на аснове дыялектных слоўнікаў, атласаў, энцыклапедычных і тэрміналагічных даведнікаў. Метады даследавання – апісальны і параўнальна-супастаўляльны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Краснапёрка – рыба сямейства карпавых з ярка-чырвонымі плаўнікамі, падобная да плоткі (рус. красноперка, *Isardinius erythrophthalmus*). У навуковых даведніках і беларускай літаратурнай мове назіраецца неўнармаванасць у абазначэнні дадзенага прадстаўніка іхтыяфаўны. Рускаму навуковаму номену *краснопёрка* ў беларускай літаратурнай мове адпавядаюць намінацыі *краснапёрка* і *чырванапёрка*. Намінацыі матываваны афарбоўкай плаўнікоў рыбы. Паводле найбольш значнага навуковага выдання “Энцыклапедыя прыроды Беларусі”, іхтыялагічным номенам з’яўляецца намінацыя *краснапёрка* [20], яна пададзена і ў перакладных лінгвістычных слоўніках [2; 12]; паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” і “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы”, а таксама некаторых тэрміналагічных даведнікаў – *чырванапёрка* [16; 17] або *чырвонапёрка* [3; 1]. У “Слоўніку беларускай мовы” занатаваны абодва эквіваленты: *краснапёрка* і *чырванапёрка* [14].

У беларускіх народных гаворках бытуе шмат разнастайных намінацый для абазначэння дадзенай рыбы. Яны ўтвараюць полінайменныя рады з супрацьстаўленымі дыялектнымі адрозненнямі. Паводле фактычнага дыялектнага матэрыялу, ў беларускіх гаворках намінацыя *краснапёрка* з’яўляецца агульнавядомай [6, с. 71]. Яна бытуе ў паўночна-ўсходнім дыялекце (Віцебскі, Гарадоцкі, Сенненскі, Бешанковіцкі, Чашніцкі, Лепельскі, Полацкі, Ушацкі, Шаркаўшчынскі, Мёрскі, Глыбоцкі, Браслаўскі, Верхнядзвінскі, Расонскі раёны [4, с. 15], таксама на поўдні і ў іншых гаворках Беларусі [6, с. 71]. Фанетычны варыянт *краснаперка* занатаваны ў вёсцы Балдышы Полацкага раёна [4, с. 15]. Бытуюць у гаворках аднакаранёвыя сінонімы *краснапёра* і *краснапёруха*. Найменне *краснапёра* пашырана ў паўночна-заходняй зоне і Віленскім рэгіёне [15; 6], а назва *краснапёруха* – у паўднёвым рэгіёне на Палессі [6, с. 71]. Параўнайце беларускія палескія найменні *краснопера*, *красноперуха*, *красноперка* [7, с.169].

Назіраюцца ў беларускіх гаворках словаўтваральныя супрацьстаўленыя адрозненні аднаго з каранёў складаных лексем: *чырвонапёрка* (Дзятлаўскі, Верхнядзвінскі раёны) [6; 4] – *краснакрылка* (Чашніцкі, Сенненскі раёны) [4; 14] – *краснакрыль* [21, с.179]. – *краснаярэц* (Полацкі раён) [4] – *краснавочка* (Докшыцкі раён) [4] – *краснаглазка* (Шаркаўшчынскі раён) [4].

Полінайменны рад з фанетычнымі і словаўтваральнымі адрозненнямі ўтвараюць найменні з празрыстай семантыкай, якая ўказвае на прыгажосць і колер краснапёркі: *красаўка* (Сенненскі, Глыбоцкі, Полацкі, Ушацкі, Чашніцкі, Полацкі раёны) [4; 6; 13] – *кр’саўка* (Ушацкі раён) [4] – *красоўка* (Глыбоцкі раён) [4] – *красуха* (Браслаўскі раён) [4] – *краснюха* (Полацкі раён) [13] – *украсліца* (Гарадоцкі раён) [4]. У выданні “Лексічныя ландшафты Беларусі” адзначаны дыялектныя беларускія найменні *краснёха* і *краснаўка* [8, с.114]. Параўнайце рускія пскоўскія назвы *красніха*, *красёха* [11, с.115], намінацыю Смаленскага рэгіёна *красуля* [6, с.71]. У старажытнарускай мове лексема *красны* з’яўлялася сінонімам лексеме *прыгожы*.

Для абазначэння краснапёркі на тэрыторыі Беларусі бытуе дублет *чарноха* са шматлікімі супрацьстаўленымі фанетычнымі і словаўтваральнымі адрозненнямі: *чарнуха*, *чарналюга*, *чэрмнуха*, *чарэмуха*, *царэмуха*. Дыялектолагі адзначаюць дадзеныя найменні ў Магілёўскім і Гомельскім рэгіёнах [6, с. 71]. Назва *чарнуха* занатавана ў Талачынскім, Шумілінскім, Бешанковіцкім, Глыбоцкім раёнах [4, с.15] У палескіх

українських гаворках адзначаны адпаведнікі *чарнуша, чарноха* [5, с. 8; 10, с. 229]. Дублет *чарнуха* і падобныя да яго даследчыкі тлумачаць асновай *сѣгнѣпъ ‘красный’ [8, с. 114; 19, с. 334]. Магчыма, намінацыя семантычна звязана з цёмнай афарбоўкай спінкі дарослай асобіны дадзенага прадстаўніка рыб, якая залежыць ад навакольнага асяроддзя забалочаных мясцін, дзе любіць вадзіцца гэтая рыба.

На дыялектным масіве беларускай мовы даследчыкі адзначаюць дублеты, якія ўказваюць на ўласналексічныя адрозненні намінацый: *калінаўка* (паўднёвы рэгіён Беларусі) [6, с. 71; 7, с. 158], *кубарь, руменица, румяница* [18, с. 161–162].

Ужыванне ў паўночна-заходняй зоне намінацый *краснапёрка* і *краснаглазка* ў абазначэнні такога прадстаўніка рыб, як плотка [6, с. 75], выяўляе лексіка-семантычныя адрозненні назваў і нераспазнаванне знешне падобных рыб. На гэта ўказвае і тое, што ў палескіх гаворках засведчана для абазначэння краснапёркі словазлучэнне *краснопера плотка*, у якім падкрэсліваецца падабенства і размежаванне дадзеных прадстаўнікоў іхтыяфаўны [7, с. 171].

Заклучэнне. Лінгвістычнае даследаванне дыялектных эквівалентаў, выяўленне супрацьстаўленых адрозненняў для абазначэння краснапёркі ўказваюць на іх разнастайнасць і шырокую полінайменнасць. Гэта тлумачыцца старажытнымі славянскімі сувязямі, уплывам літаратурнай мовы, суседніх моў і гаворак, спецыфікай беларускіх гаворак. У прадстаўленых полінайменных радах пераважаюць лексіка-марфалагічныя адрозненні. Самая пашыраная назва ў абазначэнні гэтага віду рыб у беларускіх народных гаворках, у тым ліку на поўначы краіны, – *краснапёрка* і яе відазмяненні. Навуковы номен *чырванпёрка*, калькаваны з рускай мовы, не мае значнага пашырэння. У спецыяльнай і неспецыяльнай літаратуры назіраецца неўнармаванасць у падачы наменклатурнага наймення для дадзенага прадстаўніка іхтыяфаўны.

1. Анаціраваны спіс хрыбетных жывёл Беларусі: метадычныя рэкамендацыі / Мінскі дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага. – Мінск, 1993. – 42 с.
2. Беларуская-рускі слоўнік: у 3 т. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 2003.
3. Биологическая терминология и номенклатура: Словарь русско-белорусско-латинский, белорусско-русский / В.А. Радкевич, Л.М. Вардомацкий, А.А. Лешко; лингв. ред. Н.В. Бирилло. – Минск.: Вышэйш. шк., 1993. – 479 с.
4. Грачыха, Т.А. Дыялектны тэматычны слоўнік іхтыя- і герпетафаўны Беларускага Паазер’я / Т.А. Грачыха. – Віцебск: Выд-ва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. – 31 с.
5. Дейниченко, Н.П. Зоологическая лексика в восточно-полесском говоре украинского языка: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.П. Дейниченко; Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1985. – 22 с.
6. Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка і інш.; рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск, 1999. – 239 с.
7. Кривицкий, А.А. Из словаря полесских рыболовов / А.А. Кривицкий // Полесье. – М., 1968. – С. 162-174.
8. Лексічныя ландшафты Беларусі: Жывёльны свет. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.
9. Лемцюгова, В.П. Украінска-беларускі слоўнік / В.П. Лемцюгова; пад рэд. акад. АН БССР М.В. Бірылы, праф. А.Я. Супруна. – Мінск: Вышэйш. шк., 1980. – 688 с.
10. Лисенко, П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – Київ, Наук. думка, 1974. – 260 с.
11. Максимов, В.И. Некоторые особенности суффиксального образования названий животных в диалектах (на материале лексики псковских говоров) / В.И. Максимов // Лексика русских народных говоров. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 106-126.
12. Русско-белорусский словарь: в 3 т. / АН Беларусі, Ін-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск: БелЭн, 1993.
13. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с. URI: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/14704>
14. Слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; навук. рэд. А.А. Лукашанец, В.П. Русак. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 916 с.
15. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю. Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.І. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984.
18. Усачёва, В.В. Матэрыялы для слоўаря славянскіх назваў рыб (сямейства Cyprinidae) / В.В. Усачёва // Этымалогія. [Ежегодник / отв. ред. О.Н. Трубачев]. 1973. – М., 1975. – С. 65-94.
19. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1986-1987.
20. Энциклапедыя прыроды Беларусі: у 5 т. / гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск: БелСЭ, 1983-1986.
21. Яшкін, І.Я. Мясовая беларуская лексіка 1851-1974 гадоў у матэрыялах фондаў аддзела рукапісаў навуковай бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта / І.Я. Яшкін // Acta Baltico-slavica 22. SOW. – Warszawa, 1994. – С. 147-220.